

ZAKAR PÉTER

Az erdélyi tábori főlelkészség története

(1750–1868)¹

Az erdélyi tábori főlelkészség (Feldsuperiorat² in Siebenbürgen) a Habsburg Birodalom legkisebb, ugyanakkor az alapítás sorrendjét figyelembe véve másodikként megszervezett katonai egyházi kerülete volt. Az alábbiakban e kerület történetét szeretnénk röviden összefoglalni, elsősorban a tábori püspökségnek a bécsi Kriegsarchivban őrzött forrásanyaga alapján. 1742-ben javasolta Ignaz Kampmüller jezsuita atya, a császár gyóntatója, aki – a hagyományoknak megfelelően, mint „capellanus maior castrensis” – egyúttal a császári hadsereg fölötti püspöki joghatósággal is rendelkezett, hogy ne csak a harcoló hadseregekhez, hanem békeidőben a birodalom különböző tartományaiába is nevezzenek ki tábori főpapokat. E főlelkészek feladata az adott tartományban állomásozó tábori lelkészek igazgatása és felügyelete lett volna. A javaslat hatására először Osztrák-Németalföldön (1742), majd 1750-ben Erdélyben neveztek ki tábori főpapokat. Utóbbi méltóság – hasonlóan a tábori lelkipásztorkodás valamennyi irányítójához – a jezsuita rend tagja volt. Josef Gallob S. J. 1763-ig volt az erdélyi katonai egyházkerület vezetője, s őt még két jezsuita (Anton Pettauer S. J. és Josef Lechmann S. J.) követték ezen a poszton. Néhány éven belül sor került a magyarországi (1757), a cseh (1763), az itáliai (1763), és a galíciai (1770) tábori főlelkészek kinevezésére is.³

Az erdélyi katonai egyházkerület e korai időszakáról viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre. A katonaság kivonása az egyházmegyes papság joghatósága alól éppen úgy kiváltotta az erdélyi ordináriusok tiltakozását, mint a monarchia más püspökeiét. A nézeteltérések különösen kiéleződtek a tábori püspökség megszervezése (1773) előtti néhány évizedben, amikor a püspökséget *de jure* még nem szervezték meg, *de facto* azonban a püspökség szervezete már kezdett kiépülni. Az összeütközéseket a birodalom vezetői úgy próbálták meg elkerülni, hogy rendeleti úton több ízben, így 1752-ben, 1771-ben, illetve 1808-ban meghatározták a tábori lelkészek, illetve az egyházmegyes papok illetékességi

¹ Magyarországi kutatásaimat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, bécsi kutatásaimat pedig a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától kapott Klebelsberg Kuno, illetve a Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium által megítélt Collegium Hungaricum Ösztöndíjak tették lehetővé.

² A „Feldsuperiorat”-ot többnyire tábori főpapi hivatalnak, a hivatal vezetőjét (Feldsuperior) pedig tábori főpapnak fordították, azzal a nyilvánvaló meg gondolással, hogy ez a megoldás a hivatal katolikus jellegét jobban visszaadja. Mi, ebben a tanulmányban a „tábori főpap” és a „tábori főlelkész” kifejezéseket szinonimaként használjuk, tekintettel arra, hogy előbbi kifejezés a német szakkifejezés fontos vonását, tudniillik azt, hogy itt egy személyi elv alapján felépülő kvázi, majd tényleges püspökségről van szó, nem adja vissza. Figyelembe vettük azt is, hogy a „tábori főlelkészség” még mindig egyszerűbb kifejezésnek tűnik, mint a „tábori főpapi hivatal”.

³ Bielik, Emerich: Geshichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates. Wien, 1901. (a továbbiakban: Bielik 1901.) 43–44. Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv (a továbbiakban: ÖStA KA) Personalien. Schematismus der Militärgeistlichkeit Sp 4/1. I. k. 235. A kéziratban fennmaradt sematizmus egyúttal azt is bizonyítja, hogy a szakirodalomban felbukkanó állításokkal szemben az erdélyi katonai egyházkerület már 1750-től kezdve fennállt. Az erdélyi tábori főlelkészek névsorát az 1. táblázatban gyűjtöttük össze.

körét. A rendezés alapelve minden esetben az volt, hogy az ún. „mozgó katonasághoz” (ad militiam vagam) tartozó személyek a tábori lelkészek, míg az „álló katonasághoz” (ad militiam stabilem) tartozók a polgári életben tevékenykedő lelkészek joghatósága alá kerülnek. Például az aktív tábornokok, tisztek, az ezredek állománya stb., valamint ezek családtagjai, kivéve a katonai árvákat és özvegyeket, a mozgó katonasághoz tartoztak. A nyugalmazott főtisztek, a fegyver-, és lőszergyárakban alkalmazott katonák és feletteseik viszont családjukkal egyetemben az álló katonasághoz tartoztak.⁴

A püspökök azonban már az első rendezést követően hevesen tiltakoztak joghatóságuk vélt megsértése ellen. Brüsszel, Chur, Trier, Konstanz, Kassa, Eger – csak néhány érseki, illetve püspöki székhely, amelynek ordináriusa felemelte tiltakozó szavát a királyi rendelet ellen. Sztojka Zsigmond Antal erdélyi püspök például az 1753. április 4-én kelt dekrétumában egyenesen interdiktummal fenyegette meg a Kolozsváron állomásozó hadlelkészt, mert az – véleménye szerint – plébánosi jogokat bitorolt: megáldotta a katonák szállását, illetve egy, a városi temetőben ünnepélyesen eltemetett személyt.⁵ A tábori lelkészt végül is csak Mária Terézia császárnő erélyes közbelépése mentette meg az egyházi fenytől.⁶

1763. április 18-án Ignaz Kampmüller több tartomány, köztük az erdélyi kerület megüresedett tábori főlelkész állásának a betöltését is sürgette. Ebből az előterjesztésből az is kiderül, hogy az erdélyi tábori főpap fizetését – a többi tartomány főlelkészével ellentétben – nem a hadipénztárból, hanem egy erdélyi alapból húzta. A későbbiek során még jelentősége lesz, ezért már itt utalunk rá, milyen feladatok indokolták – a levél írója szerint – e hivatalok betöltését. A főlelkészeknek örködniük kellett a tábori lelkészek egyházfegyelmi helyzetének tisztasága fölött, és meg kellett óvniuk a rendet az ezredek és az ezredkáplánok körében. Fontos feladatuk volt, hogy a pápai privilégiumokban biztosított tábori lelkészi joghatóságot sértetlenül megőrizték.⁷ A haditanács válaszában megnyugtatta a capellanus maior castrensis-t, hogy Magyarországra, Csehországba, Itáliába és Osztrák-Németalföldre már kinevezték a tábori főlelkészeket. Az erdélyi tábori főlelkész fizetési ügyének rendezése érdekében viszont újabb rendeletek megfogalmazását tartották indokoltnak.⁸

A jezsuita rend feloszlata 1773-ban szükségszerűen vetette fel a tábori lelképásztorok kereteinek átszervezését. Mária Terézia 1773. december 3-án elrendelte az Apostoli Tábori Helynökség (tábori püspökség) megszervezését, amelynek vezetője, a korábbi helyzethez hasonlóan, az ún. mozgó hadsereghez tartozó személyek fölött rendelkezett püspöki joghatósággal. Az egykori jezsuitákat, majd a tábori lelkészeket adó szerzetesek zömét is igyekeztek szekularizációra bírni. A szakirodalom többnyire a tábori püspökség megszervezésével köti össze a tábori főlelkészségek megszervezését is, figyelmen kívül hagyva, hogy a püspökség felállítását megelőzően is működtek már egyes katonai kerületek.⁹

⁴ Leonhard, Joh. Michael: *Verfassung der Militär-Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten, mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil-Clerus in militär-geistlichen Angelegenheiten*, Wien 1842, 20–21.

⁵ [Sztojka] Zsigmond Antal Gáll András S. J-nek. Gyulafehérvár, 1753. április 4. ÖStA KA Archiv des Apostolischen Feldvikariates (AF) Korrespondenz mit dem Hofkriegsrat bzw. Kriesministerium (KH) Karton (Kt.) I. 1753:29.

⁶ Bielik 1901. 38.

⁷ ÖStA KA AF KH Kt. I. 1763:144.

⁸ ÖStA KA AF KH Kt. I. 1763:145.

⁹ Már Bielik úgy foglalt állást, hogy a tábori főlelkészségek alapítása a tábori püspökség alapításával függ össze, mivel az 1773 előtt fennálló ún. „Qua-Felsuperioratus”-ok nem rendelkeztek elegendő hatalommal, a tábori lelkészekre elégtelenül felügyeltek, és a szolgálati ügyeket lassan intézték el. Ez igaz, de a 18. század második felétől már nemcsak „Qua-Felsuperioratus”-ok (tulajdonképpen a mozgó hadsereg mellett szervezett, ideiglenes szuperiátusok), hanem állandó, tartományokhoz kötött szuperiátusok is működtek. Bielik szerint Mária Terézia elfogadta Kerens tábori püspök reformterveit (Bielik 1901. 130–131.), ez azonban csak részben

Az egykori jezsuiták, akiknek át kellett lépniük valamelyik egyházmegyébe, továbbra is fontos vezető pozíciókat töltöttek be az erdélyi katonai egyházkerületben is. Josef Lechmann S. J. 1779. szeptember 27-én bekövetkezett halálát követően, az erdélyi megyéspüspök ajánlatára ismét egy volt jezsuita, Johann Mudrak vette át a katonai egyházkerület vezetését, aki kinevezését megelőzően 22 éves szolgálati idejéből 15 évet Erdélyben töltött.¹⁰ Mudrakot 1791 decemberében nyugdíjazták, állását a tábori püspök javaslatára Josef Fiedler foglalta el, aki szintén szekularizált pap volt.¹¹ Fiedler halálának évében megbízta a nagyszebeni ferences házfőnököt, Wenceslaus Franz atyát, hogy helyettesítse. Ezt követően a napóleoni háborúkra való tekintettel, a tábori püspök javaslatára, a súlyos paphiány miatt 1801-ig nem is neveztek ki Erdélybe új tábori főlelkészt, így továbbra is a nagyszebeni házfőnök irányította a főlelkészséget. 1801-ben Novák Péter ferences szerzetes kapott tábori főpapi kinevezést. Ő az utolsó szerzetes, aki az erdélyi katonai kerület papságát irányította. A későbbiekben – a kormány szándékainak megfelelően – a szerzetesek egyre jelentéktelenebb szerepet játszottak a katonai kerületek irányítása terén.¹²

A cs. kir. Udvari Haditanács 1777. február 15-én rendeletet adott ki a birodalom katonai kápolnai viszonyainak felmérésére. Ez a felmérés lehetőséget nyújt számunkra az erdélyi viszonyokba történő alaposabb bepillantásra is. Az ezredek zömét ekkor elvezényelték Erdélyből, így csak meglehetősen csekély létszámú katonaság állomásozott a helyőrségekben. A helyőrségi zászlóaljok legénységének szerzetesek, illetve egyházmegyés papok miséztek, akik így nem kényszerültek arra, hogy elmulasszák a katolikus miséket. A helyőrségek közül a nagyszebenit a tábori főpappal együtt a helyi plébános gondozta, a gyulafehérvári, kolozsvári és a marosvásárhelyi helyőrségeket a helybeli plébánosok látták el, a besztercei helyőrségről a minoriták, a Vöröstoronyi-szoros őrségéről a nagyszebeni ferencesek gondoskodtak, méghozzá ingyen és bérmentve. Csekély pénzüsszeget, évi 150 forintot, csak a fogarasi, a dévai és a szamosújvári ferencesek kaptak a katonaság körében végzett lelkipásztori tevékenységükért. Az egész fejedelemségben csak Fogarason, Szamosújváron és Déván voltak önálló katonai kápolnák, de ezek közül csak a fogarasi rendelkezett 1773-tól kezdve alapítványi tőkével. Ebből évi 120 forintot a misézésre, 40 forintot pedig a várkápolnában alkalmazott német iskolamester fizetésére fordítottak. Josef Lechmann tábori főlelkész szerint valamennyi katonai kápolna nélkülözhető lenne, kivéve a jó állapotban lévő fogarasit, mert ott a helyi ferences templomban a szerzetesek magyar nyelvű miséket tartanak, és így katonai kápolna nélkül a német katonák lelki szükségleteit elhanyagolnák. A csapatok csekély száma miatt a tábori főpap nem látta szükségesnek további tábori lelkészek kinevezését. Az erdélyi határőrezredek törzsénél felépített kápolnákat (Orlátón és Naszódon a két román, Csíkszeredán és Kézdivásárhelyen a két székely

felel meg a valóságnak. A császárnő például elutasította a tábori püspök javaslatát, hogy a tábori főlelkészeket ruházzák fel „vicarius generalis” címmel és fizetésüket emeljék fel. Mária Terézia ezzel szemben elrendelte, hogy a tábori főpapok maradjanak meg eddig viselt hivatalaikban, és csak az osztrák örökös tartományokban szervezzenek főlelkészségeket, ahol mindaddig nem volt ilyen hivatal. ÖStA KA AF Kt. 2. 1775:12. Bielik véleményét azután számos történész magáévá tette, mind Magyarországon (például Borovi József: *A magyar tábori lelkészet története.* [Budapest,] 1992. (a továbbiakban: Borovi 1992.) 36.), mind Ausztriában (például Gröger, Roman-Hans – Ham, Claudia – Sammer, Alfred: *Zwischen Himmel und Erde. Militärseelsorge in Österreich. Mit einem Beitrag von Julius Hanak.* [Graz – Wien – Köln, 2001.] (a továbbiakban: Gröger – Ham – Sammer 2001.) 32.)

¹⁰ ÖStA KA AF KH Kt. 4. 1779:68, 69.

¹¹ ÖStA KA AF Protocollum. Rescriptorum Consilii Excelsi Aulae Bellici. I. k. 235. Nr. 42, 44.

¹² ÖStA KA AF KH Kt. 8. 1796:20. ÖStA KA Personalien. Schematismus der Militärgeistlichkeit Sp 4/1. I. k. 235.

határőr gyalogezredét, valamint Sepsiszentgyörgyön a székely határőr huszárezredét) nélkülözhetetlennek ítélte.¹³

A tábori püspök a haditanácshoz intézett jelentésében a katonai kápolnák állapotának leírására törekedett, a főlelkészek más irányú megjegyzéseit nem továbbbította feletteseinek. Erdély esetében kiemelte, hogy a fogarasi katonai kápolna jó állapotban van: három oltár, egy kőből készült szószék, egy orgona és újonnan elkészített imaszékek találhatók benne. Ezzel szemben a dévai kápolna mindössze csak egy e célra berendezett szobából állt. Sem szószékkal, sem orgonával nem rendelkezett, még a miséhez szükséges szereket is a ferencesek hozták magukkal. A szamosújvári kápolna viszont a fogarasihoz hasonlóan jó állapotban volt, egy oltárral, szószékkal és orgonával is bírt, de az egyházi szereik rossz állapotban voltak.¹⁴

Az erdélyi szuperiorátus – a krími háború időszakától eltekintve – a monarchia legkisebb katonai egyházi kerülete volt. 1774-ben Josef Lechmann tábori főpap joghatósága alá mindössze hat tábori lelkész tartozott, két egykori jezsuita és négy minorita szerzetes, akik a fentebb említett várakban (Déva, Beszterce, Szamosújvár), illetve nagyobb helyőrségekben (Gyulafehérvár, Brassó, Beszterce) szolgáltak.¹⁵ 1792-ben szintén hat tábori lelkész tartozott az erdélyi egyházkerülethez, de a vár-, és helyőrségi lelkészek száma csökkent, helyettük egyre több ezredlelkész tartózkodott Erdélyben.¹⁶ Ekkor már jól érzékelhető volt ebben a tartományban is, hogy a tábori lelképásztorkodás alapja az ún. ezredplébánia-rendszer (1 ezred = 1 plébánia). Figyelemre méltó a ferencesek túlsúlya is, hiszen mindössze egy szekularizált pálos atya nem tartozott korábban valamely ferences rendtartományhoz.¹⁷

1802-ben már csak Gyulafehérváron és Fogarason működtek várlelkészek, a további négy, Erdélyben állomásozó tábori pap ezredkekhez volt beosztva.¹⁸ 1823-ban is hasonló volt a helyzet: az ezredkekhez beosztott tábori lelkészek száma eggyel kevesebb volt, mivel kevesebb ezred állomásozott a tartományban.¹⁹ Egy 1845-ben készített kimutatás szerint az alsó-ausztriai főlelkészséghez 20, az illír-belső-ausztriaihoz 12, a cseh szuperiorátushoz 20, a morva-sziléziaihoz 13, a galíciaihoz 18, a magyarországihoz 37, a lombard-velenceihez 42, míg az erdélyi főlelkészséghez mindössze 6 tábori lelkész tartozott.²⁰ 1846-ban már csak a gyulafehérvári helyőrség rendelkezett állandó tábori lelkészi állással, míg ugyanekkor a cseh tábori főlelkészség alá hét, a magyarországi szuperiorátus alá pedig tizenegy helyőrségi, illetve kórházi lelkész tartozott.²¹ A nagyszebeni helyőrségi lelkész mellett 1846-ban még négy ezredkáplán állomásozott a fejedelemség területén, így megállapíthatjuk, hogy – leszámítva a háborús időszakokat, illetve a mozgósításokat – az erdélyi

¹³ Josef Lechmann jelentései Heinrich Johann von Kerens apostoli tábori helynöknek. Nagyszében, 1778. április 18., illetve 1778. április 28. ÖStA KA Geschäftsakten. Relationes Superiorum Castrensum circa Ecclesias Militares A. 1777 missae. Kt. 27. Szám nélkül. Magyar nyelvű mise alatt természetesen azt kell érteni, hogy a prédikáció nyelve a magyar volt.

¹⁴ ÖStA KA AF KH Kt. 4. 1779:77.

¹⁵ ÖStA KA AF Geschäftsakten (Litterae commercii) Kt. 26. 1774: 31.

¹⁶ Az évszámokon – kimutatások esetén – további jelzésig katonai évet értünk. A katonai évek a tárgyévet megelőző naptári év november 1-től a tárgyév október 31-ig tartanak. Az 1792-es katonai év tehát 1791. november 1-től 1792. október 31-ig tartott.

¹⁷ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 37. 1792:39.

¹⁸ ÖStA KA AF Geschäftsakten. Kt. 46. Relationes Superiores per Transylvaniam 1802. Szám nélkül. Nagyszében, 1802. január 26.

¹⁹ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 60. Amtsberichte 1823. K. k. Siebenbürgerische Feldsuperiorat. Szám nélkül. Nagyszében, 1823. november 3.

²⁰ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 114. 1845:85.

²¹ Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kais. königl. österreichischen Armee. Auf das Jahr 1846. Wien o.d. 8–12., 15–16.

katonai egyházkerületben, tekintettel a tartomány méreteire is, többnyire öt-hat tábori lelkész teljesített az illetékes tábori főpap mellett szolgálatot.²²

A tábori lelkési utánpótlás biztosítása, illetve a jelöltek megfelelő képességeinek és papi kvalitásainak biztosítása érdekében még 1774-ben javasolta Dr. Heinrich Johann von Kerens tábori püspök, hogy az ezredesektől, illetve az ezredtulajdonosoktól vonják meg a tábori lelkészek kinevezésének a jogát, vagy legalább a kinevezendő káplánokat megerősítés végett terjesszék fel a tábori püspöknek.²³ A napóleoni háborúk időszakában a cs. kir. hadsereg egyre nagyobb tábori lelkési hiánnyal küszködött. A tábori lelképásztorkodás akkori helyzetére jellemző, hogy 1794-ben még a fogságba esett francia katonák lelki gondozására is kísérletet tett a haditanács, az illetékes szervek bevonásával és emigráns francia papok közreműködésével. E papok közül ketten eredetileg Erdélybe kerültek volna, Maurice Langlaise, a poitiers-i egyházmegye papja Gyulafehérvárra, míg Nicolas Licot, a langres-i egyházmegyéből Fogarasra. Mivel 1794-ben még nem érkeztek Erdélybe hadifoglyok, így azután a két pap Magyarországon maradt.²⁴

I. Ferenc császár 1799-ben utasítást adott a császári-királyi hadsereg tábori lelkési utánpótlása megreformálására. Az uralkodó 1799. december 9-én kelt levelében azt javasolta, hogy az utánpótlás biztosítása érdekében alapított ösztöndíjakat, amelyeket az illetékes megyéspüspököknek kellett fizetni, az új toborzási rendszernek megfelelően alakítsák ki. A császár szerint a megyéspüspököket kötelezni kellene a szükséges lelkészek felajánlására (prezentációjára). A tábori lelkészek kinevezése a tábori püspök feladata lenne. A 10 évig szolgálók jogot nyernének egy plébánia elfoglalására, a több mint 15 éven át szolgáló hadlelkészek pedig nyugdíjra is igényt tarthatnának.²⁵

1801. április 28-án kelt válaszában Sigmund Anton von Hohenwarth gróf, tábori püspök az ösztöndíjas helyek felosztásánál a hadsereg szükségletei mellett a nyelvi szempontok fontosságára hívta fel a figyelmet. Ő maga 10 német és cseh, 3 német, krajnai és partvidéki, 7 lengyel, és 10 magyar-szláv ösztöndíj megalapítását javasolta. Úgy vélte, hogy ha Itáliában is felállítanak ezredeket, azokhoz nem lesz nehéz papokat találni. Javasolta továbbá, hogy a kinevezésre ajánlott papok 30. életévüket betöltött lelkészek legyenek, akik már 4–5 éves pasztorációs gyakorlattal rendelkeznek. Egyetértve a császári javaslatok többségével, kinyilvánította, hogy az ezredes, illetve ezredtulajdonos megtarthatná javaslatlételi jogát, feltéve, ha az illető lelkészt személyesen is ismeri. Ugyanakkor sürgette az új rendszer mielőbbi életbe léptetését.²⁶

Hohenwarth halálát követően az újonnan kinevezett tábori püspök, Gottfried Joseph Crüts von Creits javasolta, hogy a prezentációs jogot vegyék el az ezredesektől, illetve az ezredtulajdonosoktól, és azt ruházzák át a megyéspüspökökre. Az örökös tartományokban székelő püspökök készek voltak a prezentációs jog átvételére, de az erdélyi és a magyar püspökök ismét ellenálltak. Időközben az osztrák püspökök a tábori lelkészek fizetésének javítására tettek javaslatot. 1805. március 25-én I. Ferenc elrendelte, hogy a prezentációs jogot azon megyéspüspököknek kell gyakorolni, aki az illető ezred hadfogadó, illetve toborzó kerületének területén püspöki joghatóságot gyakorolt.²⁷

A magyarországi püspökökkel, illetve az erdélyi püspökkel azonban az illetékes hatóságoknak tovább kellett tárgyalni. 1808. február 27-én közölte a haditanács a tábori püs-

²² ÖStA KA Personalien. Conduite Liste der Militärgeistlichkeit 1846–1859. Kt. 859. Nr. 311.

²³ Bielik 1901. 147.

²⁴ Lenkefi Ferenc: A lelkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében 1794–1800. In.: Lenkefi Ferenc: Kakas a kasban. Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején 1793–1797. Budapest, 2000. 224–242.

²⁵ ÖStA KA HKR AF KH. Kt. 9. 1800:9.

²⁶ ÖStA KA HKR AF KH. Kt. 9. 1801:8.

²⁷ Bielik 1901. 147.

pökkel, hogy az erdélyi püspök és a magyarországi püspökök immáron készek a prezentációs jog átvállalására. Creits örömet fejezte ki e váratlan fejlemény miatt, de öröme túl korainak bizonyult. Amint ilyenkor szokásos volt, egy bizottságot alapítottak, amelynek a részleteket ki kellett dolgoznia, így többek között arról kellett döntenie, hogy melyik ezred melyik egyházmegyéhez tartozik. A tábori püspök – az erdélyi és a magyarországi ordináriusokkal szemben – feleslegesnek tartotta a németen kívül további nyelvek tanítását, mondván, hogy a kispapok az adott területen divatozó nyelveket úgyis ismerik.²⁸

A magyarországi püspökök és az erdélyi püspök viszont szeretnék volna a prezentáció átvállalásáért cserébe a korábban már eltörölt *privilegium fori clericalis* helyreállítását kikényszeríteni. A haditanács 1811. március 29-én értesítette az erdélyi főhadparancsnokságot, hogy az uralkodó a püspökök kérését a hadlelkészet és a katonai igazságszolgáltatás lényegével és alaptörvényével ellentétesnek minősítette és elutasította. Kötelezte a püspököket a prezentációs jog átvételére, így az erdélyi püspök is köteles volt ezentúl a 31. és az 51. sor ezred, valamint a 2. huszárezred számára tábori lelkészeket prezentálni.²⁹ Az uralkodó, hasonlóan más tartományokból származó tábori lelkészekhez, egyházfegyelmi és hivatali ügyekben a tábori püspök, büntető- és polgári jogi ügyekben a katonai igazságügyi hatóságok alá rendelte az erdélyi tábori lelkészeket. Fizetésüket csak e vita lezárását követően emelték fel 100-ról 150 forintra.³⁰

Az általunk vizsgált időszakban a fentebb említett három ezred (31. és 51. sorgyalogezred, 2. huszárezred) tábori lelkészi utánpótlásáról kellett mindvégig az erdélyi római katolikus egyházmegyének gondoskodnia. A lelkészek névsora arra utal, hogy az egyházmegye lehetőség szerint elkerülte, hogy saját egyházmegyéjéből ajánljon katonai szolgálatra papokat, s előszeretettel vette igénybe a szerzetesrendek, mindenek előtt a ferencesek szolgálatait. Kivételt csak az 51. sorgyalogezred reformkori személyi állományában fedezhettünk fel, ennek okát azonban további kutatásokkal kell tisztázni. Az sem lehet véletlen, hogy az 1848–49-es szabadságharcot követően mindössze egy erdélyi egyházmegyes pap neve olvasható a kézírásos sematizmusokban.³¹

Erdély sokszínű vallási összetétele miatt különösen nagy jelentőséggel bírt a nem katolikus vallású katonákkal szemben folytatott valláspolitikai. Egyrészt a helyi lakosság – a monarchia más tartományaival összevetve – érzékenyebben reagált ezekre a problémákra, másrészt Erdély számára államjogi szerződések biztosították a bevett felekezetek szabad vallásgyakorlását, s ezt a gyakorlatot nehezebb volt megváltoztatni, mint más tartományok törvényeit. A Mária Terézia uralkodása alatt érvényesülő csendes, nyílt vallásüldözést hivatalosan kerülő egyházpolitika nem volt azonos a vallási türelemmel a hadsereg kötelékein belül sem. A nyilvános protestáns istentiszteleteket ekkor sem engedélyezték a császári hadseregen belül. A Habsburgokat támogató francia protestáns katonáknak az 1750-es években csak csendben, énekszó nélkül, a szálláshelyükön tarthattak istentiszteletet.³² A capellanus maior több ízben sürgette a cs. kir. Udvari Haditanácsnál, hogy a vegyes házasságokból származó gyermekeket kötelező jelleggel katolikus hitben kelljen felnevelni. A haditanács 1756. május 20-án kelt válaszában kifejtette, hogy a capellanus maior utasíthatná a főlelkészeket és a tábori lelkészeket, hogy katonai egyének házassága esetén, az

²⁸ ÖStA KA HKR AF KH. Kt. 12. 1808:17., 1808:18.

²⁹ E három ezred tábori lelkészeinek névsorát a függelékben gyűjtöttük össze. A szakirodalom állításával szemben a 11. (székely) huszárezred csak 1850-től tartozott békeidőben is a tábori püspökség joghatósága alá. ÖstA ÖStA KA Personalien Grundbuch der Militär-Geistlichkeit II. k. 92.

³⁰ ÖStA KA HKR AF KH. Kt. 13. 1811:35.

³¹ A tábori lelkészek névsorát a függelékben, a 2., 3. és 4. táblázat tartalmazza.

³² ÖStA KA HKR AF KH. Kt. 1. 1753:25.

egybekelést megelőzően, mindkét nembeli gyermekekre vonatkozóan követeljenek reverzálist.³³

A protestáns lelkészeknek a hadseregben még a katonai kórházakat is tilos volt meglátogatniuk. Ignaz Radl, a Gyulay serezed táboriglékezője Kolozsvárott, 1774. február 10-én kelt levelében jelentette előjárójának, hogy az ottani katonai kórházba egy közkatonához az ezredparancsnok beleegyezésével egy református lelkészt hívtak. A püspökség válaszában megnyugtatta a táboriglékezőt, hogy Erdélyben a reformátusoknak megvan erre a privilégiumuk. Az Udvari Haditanács számára azonban azt is megjegyezték az ügy kapcsán, hogy az ezredes eljárása a császári rendeletekkel ellentétesnek tűnik. A haditanács válaszából kitűnik, hogy ezen eset miatt intézkedéseket tettek az érintett ezredes megfenyítésére.³⁴

II. József császár 1781. szeptember 26-án kelt rendeletében megparancsolta, hogy a hadseregben minden vallási kényszernek meg kell szűnnie. A rendeletet a haditanács – a hivatalos ügyintézés szokásos útját követve – átküldte a táboriglékezőknek.³⁵ A tolerancia-rendelet kibocsátását (1781. október 13.) követően, az abban foglalt jogokat a hadseregben szolgáló katonáknak is igyekeztek biztosítani. Az uralkodó Kaunitz herceghez intézett, 1781. október 13-án kelt rendeletében név szerint is felsorolta a vallási kényszer azon formáit, amelyeket célszerű rendeletek kibocsátásával megszüntetni. Ezek: a protestáns sebések és vezérek el nem fogadása, a protestáns lelkészek kitiltása a katonai kórházakból és a kivégzésekről. Engedni kell – folytatta tovább az uralkodó – hogy a protestáns katonák lehetőség szerint protestáns templomokat látogassanak és úrvacsoraosztásban részesüljenek.³⁶

A toleranciarendelet hatására Erdélyben is jelentősen visszaesett a katonai egyházkerületben a katolikus hitre térített személyek száma. Az 1794-es naptári évben 9 férfit és 3 nőt térítettek át a katolikus egyházba.³⁷ A megtérők között volt Szakács János közlegény és felesége is, akik 1794. november 25-én, Nagyszebenben egy ferences atya előtt tették le a katolikus hitvallást.³⁸ Az 1797-es naptári évre a megtérők száma három főre csökkent, ugyanezt a számot rögzítették 1799-ben,³⁹ 1801-ben pedig már egy megtérő sem akadt az egyházkerületben.⁴⁰ Az egyházkerület a további évtizedekben is maximum egy-két megtérővel számolhatott. Egy 1835-ben készített felmérés szerint az erdélyi szuperiorátusban 11 év alatt 14 főt térítettek át a katolikus egyházba.⁴¹ Mindez azt bizonyítja, hogy a toleranciarendeletnek alapvetően sikerült érvényt szerezni a monarchiának ebben a központtól távol eső egyházi kerületében is.

A táboriglékezőszertörködés irányítói a toleranciarendeletet II. József halálát követően is érvényesnek tartották. Azzal érveltek, hogy azt annak idején a hadseregben kihírdették, és

³³ Azaz hivatalos nyilatkozatot arról, hogy jövendő gyermekeiket katolikus hitben nevelik.

³⁴ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 26. 1774:1. ÖStA KA AF Protokollum. Rescriptorum Consilii Excelsi Aulae Bellici. I. k. 5–6.

³⁵ ÖStA KA AF KH Kt. 4. 1781:52.

³⁶ Hanak, Julius: Die evangelische Militärseelsorge im alten Österreich. Hrg. Von Kühnert, Wilhelm. Wien, 1974. 37–42.

³⁷ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 40. Relationes per Transilvaniam. Szám nélkül. Nagyszeben, 1795. február 1.

³⁸ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 40. Relatio Trimestris per Transilvaniam. Szám nélkül. Nagyszeben, 1795. február 1.

³⁹ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 44. Epistolae et Relationes Superioris per Transilvaniam. 1800. Szám nélkül. Nagyszeben, 1800. február 1.

⁴⁰ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 45. Epistolae et Relationes Superioris per Transilvaniam. 1801. Szám nélkül. Nagyszeben, 1801. január 31.

⁴¹ Hönig, Wenzeslaw jelentése az Apostoli Táboriglékezőnek. Nagyszeben, 1835. február 11. ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 87. 1835:499.

nem vonták vissza. Magától értetődik, hogy a Habsburg Birodalom egyes tartományainak rendelkezéseit nem tartották érvényesnek a hadseregben. Ennek megfelelően nem volt érvényes a császári hadseregben például a magyarországi 1791:26. tc. sem. Bonyolultabb volt a helyzet Erdélyben, ahol – mint említettük – a szabad vallásgyakorlást nemzetközi szerződések is biztosították. A toleranciarendelethez való ragaszkodás hátterében ebben az esetben a vegyes házasságok szabályozásának katolikus szempontból vett elbírálása állt, mely kedvezőbb volt, mint ha az erdélyi törvényeket alkalmazták volna. 1797. szeptember 11-én vette Wenzeslaw Hönig tábori főpap a fogarasi várelkész jelentését, amely szerint Horváth József, a 31. (Benyovszky) sereztizedese, egy evangélikus hölgyet szeretne elvenni feleségül. A tábori főpap arra utasította beosztottját, hogy az anyakönyvezést megelőzően szépszerével bírja rá a házasulandókat, hogy adjanak reverzálist, mivel az erdélyi törvények annak kikényszerítését nem teszik lehetővé. Magyarozatképpen még hozzáfűzte, hogy az erdélyi püspök is hasonló eljárást írt elő beosztottai számára.⁴²

Az ezredkáplánok feladataiba enged bepillantást Johann Hazucha erdélyi tábori főlelkész Nagyszebenben, 1823. november 3-án kelt jelentése. Ebből többek között kiderül, hogy a 24. sereztized lelkésze, Czibulka atya, az előírás szerint ünnepnapokon 9 órák miséznek a plébániatemplomban, és két ízben prédikál is. Szorgalmasan látogatja az ezred betegeit, a katonai növendékeknek csütörtökönként vallásoktatást tart, vasárnaponként pedig a kadétokat oktatja erkölcsstanra. A születési, házassági és halotti anyakönyveket előírás szerint vezeti, az ezred kápolnája (azaz kápolnasátra a hozzá tartozó felszerelési tárgyakkal) pedig jó állapotban van.⁴³

A vegyes házasságokkal kapcsolatos viták különösen az 1840-es évek elején lángoltak fel az erdélyi katonai egyházi területben is. 1840. április 5-én jelentette Vajda Ignác erdélyi tábori főlelkész, hogy nem katolikus lelkészek három kislányt megkereszteltek „a toleranciarendelet sérelmére”, amely szerint a nem katolikus apának csak a fiai követhetik vallását. Mivel az erdélyi törvények vegyes házasságok esetén a gyermekek nemek szerinti valláskövetését írták elő, el kellett döntenie, hogy az Erdélyben állomásozó katonaság esetében melyik szabályozást tekintse érvényesnek. Vajda azzal érvelt, hogy a toleranciarendelet óta 89 olyan házasságot kötöttek, ahol a férj nem katolikus, az anya pedig katolikus volt, ehhez számolt még 8 olyan házasságot, amelyet a házassági anyakönyvekbe nem vezettek be, de a kereszteleési anyakönyvekből azokat ki lehetett következtetni. Ezen 97 házasságból 22-ben született kislány, mindannyiukat katolikusnak keresztelték. A 22 házasságból 7 1805. április 2. előtt, 15 pedig ezen időpont után kötött. Mindössze négy olyan házasságnak van nyoma a házassági anyakönyvekben, és további háromnak a kereszteleési anyakönyvekben, ahol a lányokat a nem katolikus lelkész keresztelte. Az első ilyen esetet 1805. április 2-án regisztrálták, amikor Josepha Friderica Ludowica Schatzberger keresztelték. A toleranciarendelet majd 24 éven át sértetlenül érvényesült az erdélyi hadseregben, és a későbbi néhány este is csak mint a törvény megszegésére lehet tekinteni. Vajda saját tapasztalataira is hivatkozott, hiszen 17 évet és 6 hónapot szolgált az erdélyi 31. Leiningen sereztizedben, és mindig az osztrák toleranciarendelet szellemében járt el.⁴⁴

Johann Michael Leonhard apostoli tábori helynök válaszában kifejtette, hogy Erdélyben ilyen vegyes házasságok esetén megvan a joga a szülőknél, hogy kislányukat protestáns lelkésszel kereszteltesse. Erdélyben a vallási viszonyokat nem a toleranciarendelet, hanem a korábban kötött állami szerződések szabályozták. A katolikus lelkésznek ebben a helyzetben arra kell törekednie, hogy meggyőzze az apát, hogy valamennyi gyermekét, a lányokat is a katolikus hitben neveltesse fel. Mégis, hogy „mindent megkíséreljünk” és

⁴² ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 43. Superioratus per Transilvaniam. 1798:1.

⁴³ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 60. Amtsberichte 1823. K.k. Siebenbürgerische Feldsuperiorat. Nagyszeben, 1823. november 3. Szám nélkül.

⁴⁴ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 102. 1840:405.

a toleranciarendeletnek a hadseregben kivétel nélkül érvényt szerezzünk – írta a püspök –, utasította beosztottját, hogy nyújtson be egy újabb jelentést a helynökséghez, azzal a kéréssel, hogy a toleranciarendeletet az Erdélyben állomásozó ezredeknél is be kell tartani. Csak általánosságban írja azt, hogy Erdélyben az utóbbi időben eltérések tapasztalhatók a toleranciarendelettől, ebből könnyen rossz példa keletkezhet. Befejezésül hivatkozzon arra a rendeletre, amelyet a haditanács ebben a vonatkozásban a galíciai főlelkészséghez intézett. A tábori püspökség majd fel fogja terjeszteni jelentését a haditanácsnak.⁴⁵

A megrendelt jelentést Vajda 1840. szeptember 2-án postázta, majd 1841. február 27-én egy újabb, hasonló esetről tett jelentést. A haditanács kétségbe vonta a toleranciarendelet érvényességét a hadseregben, mire a tábori püspök azzal érvelt, hogy azt ott kihirdették. Hozzáfűzte azt is, hogy a tábori lelkészekre az örökös tartományokban kiadott házassági törvények az érvényesek.⁴⁶ A korabeli politikai életet is nem kis mértékben izgalomban tartó vegyes házassági vitát (ti. kell-e reverzálist adni a nem katolikus félnek) végül is a pápai szék 1841. május 22-i döntése a hadseregben is lezárta. Ez a reverzális megtagadása esetén lehetővé tette a házasság – egyházi áldás nélküli – bejegyzését az anyakönyvbe, amely ezután jogilag törvényesnek minősült. A katolikus pap azonban csak mint „testis qualificatus” volt jelen, aki a házasság tényét tudomásul vette (assistentia passiva).⁴⁷

Vajda Ignác népszerűségének sokat ártott a vegyes házasságok kérdésében elfoglalt álláspontja. Az Erdélyben szolgáló tábornokok panaszkodtak rá az erdélyi vallási viszonyokat figyelembe nem vevő magatartása miatt. Amikor Adolf Czerkas ezredkáplánnal is összetűzésbe került, a haditanács vizsgálatot tartott ügyében. Ennek eredménye szerint Vajda nem alkalmas az erdélyi főlelkészi poszt betöltésére, így onnan el kell távolítani. Magyarországra sem lenne célszerű áthelyezni, ahol az ország állapota szintén „sok bölcsességet, körültekintést, önmérsékletet és ismeretet kíván meg”. Helyére egy alkalmas tábori lelkész kellene kinevezni – fejeződik be Hardegg gróf levele.⁴⁸ A haditanács véleményével az erdélyi főhadparancsnokság is egyetértett.⁴⁹

A tábori püspökség viszont Vajdának adott igazat. A főlelkész azzal védekezett, hogy az érvényben lévő rendeletek szerint joga volt az alárendeltségébe tartozó tábori lelkész viseleti jegyzékének megváltoztatására (az egyik viseleti jegyzéket be kellett küldeni az illetékes parancsnokságra, a másik a tábori főlelkésznél maradt). A tábori püspökség bekérte a vonatkozó iratokat, és végső soron Vajdának adott igazat, ami az előzmények figyelembevételével nem meglepő, hiszen a tábori főlelkész csak püspöke utasításait követte. A tábori püspökség szerint Czerkas hanyagul járt el vallásoktatóként, kevés órát tartott, ami a tanulók húsvéti vizsgáján be is bizonyosodott. A kórházi lelki gondozás terén is hanyag volt, és inkább más dolgokkal foglalkozott. Ráadásul ritkán prédikált, ami ellentétes a tábori lelkészek számára kiadott rendeletekkel. Mindezek alapján a helynökség úgy ítélte meg, hogy Vajda helyesen járt el, amikor beosztottját hanyagsága miatt megintette, s csak arra kell utasítani, hogy az esetleges változtatásokat az erre kijelölt rovatba vezesse be.⁵⁰

Időközben az erdélyi főhadparancsnokság közölte Vajdával, hogy a hivatalához szükséges mértékletesség és bölcsesség hiányával vádolják. A főlelkész a tábori püspökséghez fordult védelemért. Üldöztetésének egyedüli okát abban látta, hogy a pápai döntés megszületéséig következetesen az erdélyi törvényekkel ellentétben, II. József toleranciarendele-

⁴⁵ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 102. 1840:405.

⁴⁶ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 104. 1841:323.

⁴⁷ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 106. 1841:1104.

⁴⁸ Hardegg gróf Johann Michael Leonhard apostoli tábori helynöknek. Bécs, 1842. január 11. ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 107. 1842:110.

⁴⁹ Magyar Országos Levéltár (MOL) 1848–1849-i minisztériumi levéltár (H) Vallás-, és Közoktatásügyi Minisztérium protestáns egyházi osztály (57) 1. kútfő, 33. tétel.

⁵⁰ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 107. 1842:72.

tének szellemében járt el. Tagadta, hogy durván bánná beosztottjaival, és Czerkas védekezésével szemben rámutatott, hogy 24 éves szolgálata alatt még sohasem fordult elő, hogy a betegek ne fogadták volna szívesen a vallás vigaszát. A püspökség válaszában mértékletes-ségre intette a háborgó tábori főpapot. Elmagyarázták neki, hogy a tábori püspökség erőfeszítései következtében nem fenyítették meg, így most nem lenne helyes tovább feszítenie a húrt. Emlékeztették arra is, hogy a katonai ügyvitel szempontjából az erdélyi főhadparancsnokság alá van beosztva, amelynek elismerését egyedül türelemmel, méltósággal és kötelességeinek folyamatos teljesítésével vívhatja ki.⁵¹

A tábori püspökség óvatos politikája megmentette Vajdát a bukástól, sőt tetteinek további következményeitől is. Amikor az 1840-es években felmerült, hogy nevezzék ki gyulafehérvári tiszteletbeli kanonokká, a tábori püspökök összegeznie kellett Vajda addigi tevékenységét. A tábori püspök nemcsak Vajda tiszta papi életmódját és a hadsereggyakorlat jó hatását méltatta, hanem kiemelte vallásoktatás terén játszott kiemelkedő szerepét is. Megtudhattuk azt is, hogy 1831-ben a nagy kolerajárvány idején Vajda ritka önfeláldozással szolgált a tábori kórházakban és vigasztalta a betegeket. Legfigyelemreméltóbb számonkera az előterjesztés utolsó gondolatsora, amely szerint Vajda tábori főlelkészként is a felette álló főhadparancsnokság „teljes megelégedésére” vezeti hivatalát.⁵²

Erdély vallási megosztottsága megkívánja, hogy a görög szertartású római katolikus (görög katolikus) és az ortodox (görög keleti) katonák helyzetéről is szóljunk néhány szót. A 18. század második felében nem katolikus tábori lelkészeket csak háborús időszakokban alkalmaztak a cs. kir. hadseregben. Még a görög katolikusok sem rendelkeztek tábori lelkészekkel. A bajor örökösödési háború kapcsán a kiow-i unitus püspök javasolta görög katolikus tábori lelkészek alkalmazását. A haditanács 1778. július 19-én hozzájárult a görög katolikus káplánok alkalmazásához.⁵³ Az unitus tábori papokat 1782. augusztus 12-én felhatalmazták a latin szertartású római katolikus hívők gyónásának meghallgatására, de a feloldozást a latin szertartásban érvényes törvények szerint kellett megadniuk.⁵⁴

1779. augusztus 4-én az uralkodó hozzájárult, hogy Csehországban két, Belső-Ausztriában pedig egy unitus tábori pap békeidőben is alkalmazásban maradjon.⁵⁵ Creits apostoli tábori helynök 1808-ban, illetve 1812-ben újabb unitus lelkészek alkalmazása ellen érvelt, mondván, hogy még három alkalmas görög katolikus káplánt is nehéz találni.⁵⁶ Az erdélyi görög katolikus románok így tábori lelkészek nélkül maradtak. Baab erdélyi román görög katolikus püspök 1830-ban a haditanácshoz fordult, azzal a kéréssel, hogy az erdélyi kiegészítésű 51. sorsyalogezrednél az ortodox tábori lelkész helyett alkalmazzanak inkább egy görög katolikus káplánt. A püspök kérelmét elutasították, és az erdélyi főhadparancsnokságot utasították, hogy a görög katolikus és az ortodox katonák lelki gondozását polgári jogállású lelkészek bevonásával oldják meg.⁵⁷

1834. december 31-én a haditanács elrendelte, hogy – a protestáns katonákhoz hasonlóan, akiket lehetőség szerint ünnepnapokon szintén elvezettek istentiszteletre – azokban a helységekben, ahol görög katolikus templomok, illetve papok találhatóak, ünnepnapokon az unitus katonákat vezessék el görög katolikus misére. Ha a közelben nem volt görög katolikus templom, akkor a híveknek latin szertartású misén kellett részt venniük. Egy évben legalább egyszer valamennyi görög katolikus katona számára biztosítani kellett

⁵¹ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 107. 1842:391.

⁵² ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 114. 1845:207.

⁵³ ÖStA KA HKR AF Protocollum. Rescriptorum Consilii Excelsi Aulae Bellici I. k. 79.

⁵⁴ ÖStA KA HKR AF Geschäftsakten, Kt. 30. 1782:1.

⁵⁵ ÖStA KA HKR AF KH Kt. 4. 1779:99.

⁵⁶ ÖStA KA HKR AF KH Kt. 14. 1812:31.

⁵⁷ ÖStA KA HKR AF Protocollum. Rescriptorum Consilii Excelsi Aulae Bellici. II. k. 155, 157.

a gyónás és a rítusa szerinti áldozás lehetőségét.⁵⁸ A tábori püspök 1835. január 21-én továbbította a főlelkészeknek a fentebb idézett rendeletet.⁵⁹

1840-ben Miksa főherceg a görög katolikus román katonák számára imakönyveket nyomtatott ki. A szétosztás megkönnyítése érdekében az egyes főlelkészségek felmérték az írni-olvasni tudó görög katolikus román katonák létszámát. Eszerint Erdélyben 179,⁶⁰ Magyarországon 148,⁶¹ Morvaországban és Sziléziában 18,⁶² Lombardiában és Velencében pedig 750 olyan unitus katona táborozott, aki olvasni is tudott. Utóbbi tartományokban az 51. (Károly Ferdinánd) sorszámozott ezred 600 imakönyvre tartott igényt, ami arra utal, hogy az ezred legénységének nagyobb része unitus volt.⁶³ 1846. június 13-án I. Ferdinánd császár parancsára azon galíciai kiegészítésű ezredeknel, amelyeknek többségét görög katolikus katonák alkották, nyolc görög katolikus ezredkáplánt alkalmaztak, az erdélyi görög katolikus román katonák tehát továbbra is hátrányos helyzetben voltak.⁶⁴

Egy 1758. december 10-én kelt császári rendelet szerint a hadba vonuló határőr ezredeknel minden egyes hadosztálynál egy-egy ortodox hadlelkészt kellett alkalmazni.⁶⁵ 1819-ben a haditanács elutasította az illír-belső-ausztriai főhadparancsnokság javaslatát, hogy Gráchan békeidőben is alkalmazzanak egy ortodox tábori lelkészt.⁶⁶ Ennek ellenére a napóleoni háborúk lezárását követően néhány ortodox tábori lelkész továbbra is alkalmazásban maradt. Az erdélyi kiegészítésű, 51. (Károly Ferdinánd) sorszámozott ezrednél például 1816-tól Theodor Janoi, 1830-tól Nicolaus Ganovich, 1831-től 1848-ig Basilius Popp ortodox tábori lelkészként szolgált az ezred katolikus papja mellett.⁶⁷ A román ortodox katonákkal szemben tehát jól érzékelhető pozitív diszkrimináció érvényesült ebben az időszakban, hiszen az erdélyi ezredeknel alkalmaztak ortodox káplánokat is.⁶⁸

Mindez nem jelentette azt, hogy a tábori püspökség támogatta volna további ortodox lelkészek alkalmazását. 1846. október 28-án például a püspökség elutasítóan reagált arra a kérésre, hogy a dalmáciai kiegészítésű ezredeknel is alkalmazzanak ortodox tábori lelkészeket,⁶⁹ s 1848-ban sem támogatták további görög katolikus, illetve ortodox káplánok alkalmazását a hadseregben, többek között arra is hivatkozva, hogy akkor a protestánsoknak

⁵⁸ Bielik 1901. 139–140.

⁵⁹ ÖStA KA HKR AF Protocollum. Rescriptorum Consilii Excelsi Aulae Bellici. II. k. 320–321.

⁶⁰ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 104. 1841:18.

⁶¹ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 104. 1841:51.

⁶² ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 104. 1841:133.

⁶³ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 104. 1841:138.

⁶⁴ ÖStA KA HKR AF Protocollum. Rescriptorum Consilii Excelsi Aulae Bellici. III. k. 260.

⁶⁵ Bielik 1901. 290.

⁶⁶ ÖStA KA HKR AF KH Kt. 20. 1819:141.

⁶⁷ ÖStA KA Personalien. Schematismus der k. k. Militärgeistlichkeit. Sp. 4/1. I. k. 83. Az 51. sorszámozott tábori lelkészeit a függelék 3. táblázatában gyűjtöttük össze. Úgy tűnik, nem tartható az az álláspont, amely szerint békeidőben először 1835-ben alkalmaztak ortodox tábori lelkészeket a cs. kir. hadseregben. Ezt a véleményt képviseli többek között: Bielik 1901. 291, Borovi 1992. 55, Gröger – Ham – Sammer 2001. 65. Megjegyzendő, hogy a szintén erdélyi kiegészítésű 31. (Leiningen-Westerburg) sorszámozott ezrednél 1813-tól 1821-ig szolgált Ignaz Karabetz ortodox pap, akit valóban a háború időszakára neveztek ki, de aki ennek ellenére jó tíz évvel a békekötést követően vonult csak nyugdíjba. ÖStA KA Personalien. Schematismus der k. k. Militärgeistlichkeit. Sp. 4/1. I. k. 53. A 31. sorszámozott lelkészeit a függelék 2. táblázatában gyűjtöttük össze. A 61. (Rukavina) sorszámozott ezrednél sem helytálló az 1835-ös határpont, hiszen az ezrednél már 1831. augusztus 16-án állományba vették Georg Bojtor aradi származású ortodox papot, aki még az 1859-es piemonti háborúban is szolgálatban volt. ÖStA KA Personalien. Grundbuch der k. k. Militär-Geistlichkeit. Sp. 4/1. II. k. 57.

⁶⁸ Bielik 1901. 291.

⁶⁹ ÖStA KA HKR AF Geschäftsakten Kt. 119. 1846:1072.

is meg kellene engedniük, hogy az Itáliában állomásozó két protestáns lelkészen túlmenően, további tábori lelkészek is tevékenykedjenek.⁷⁰ Az ortodox katonák anyakönyvezése terén tapasztalható visszasságoknak kívánt gátat szabni a haditanács 1847. október 21-én kelt rendelete, amely betiltotta az ortodox katonák „szizmatikus”, illetve „óhitű” megnevezését, és az ortodox hívek jelölésére a „görög nem egyesült” megnevezést vezette be. A rendelet indoklása szerint az anyakönyvek vezetésével megbízott latin szertartású római katolikus tábori lelkészek az „óhitű” fogalmába gyakran a görög katolikusokat is beleértették, s így összekeverték őket az ortodoxokkal.⁷¹

Más kérdés, hogy a hadseregnél alkalmazott ortodox papok meg tudtak-e felelni a velük szemben támasztott követelményeknek? Georg Bojtor, a 61. (Rukavina) sereged ortodox tábori lelkésze az 1848-as hadjáratról a következőképpen foglalta össze benyomásait. „Az 1848-as hadjárat során néhány ortodox papot küldtek Itáliába a hadsereghez, akik 1849 júniusának végéig kapták fizetésüket, de kevés, vagy éppen semmi szolgálatot sem tettek, mert nem rendelkeztek tábori kápolnákkal és nem beszéltek nyelveket.”⁷²

Az 1848-as forradalmakat megelőzően a katonai hatóságoknak egyre nagyobb gondot jelentett a magyar nyelvű anyakönyvezés bevezetése Magyarországon. A magyarul nem tudó tábori lelkészek kénytelenek voltak anyakönyvi kivonataikat fordítás végett a budai tábori főpapnak megküldeni. Hasonló zűrzavar uralkodott a pecsételést terén is. A magyarországi és az erdélyi ezredek esetében ugyanis a keresztlési, házassági és halotti anyakönyvi kivonatok nem volt szabad lepecsételni, amennyiben azokat Magyarországon vagy Erdélyben használták fel. Ilyen esetekben ugyanis a pecsételés joga a magyar, illetve az erdélyi hatóságokat illette. Ha azonban ugyanezen katonák számára a monarchia más, pecsétköteles tartományaiban állítottak ki a bizonyítványokat, akkor ugyanazokat a bizonyítványokat utólag le kellett pecsételni. Az egyre bonyolultabbá váló ügyvitel következtében megnőtt a tévesen kiállított anyakönyvek száma, sok kellemetlenséget okozva ezzel az érintetteknek.⁷³

A forradalmat megelőző évek viszonylag csendesen teltek Erdélyben. Vajda Ignác tábori főpap ugyan még 1846-ban súlyos összetűzésbe keveredett egyik alárendeltjével, ezúttal azonban neki volt igaza. Dyonysius Thalon ferences szerzetes, a gyulafehérvári helyőrség tábori lelkésze az 1840-es évek közepén eltemette a helyi várparancsnokot, Lang tábornokot. Mivel a szabályozás nem volt egyértelmű a tekintetben, hogy a tábornoki rangban lévő várparancsnokok a helyőrségi lelkész vagy a tábori főpap joghatósága alá tartoztak-e, az ügyet döntésre 1846-ban a haditanács elé terjesztették. A vita anyagi háttérét 56 forint 15 krajcár képezte. Ha ugyanis a juriszdikciót a tábori főpapnak ítélik, akkor a temetést végző lelkésznek a stóladíj (112 forint 30 krajcár) felét a helyőrségi lelkésznek át kellett küldenie a tábori főlelkészre. A haditanács a vitát 1846. február 17-én kelt rendeletében Vajda Ignác javára döntötte el, de Thalon továbbra sem akart fizetni, így a tábori püspökség végül kénytelen volt a renitens lelkészt feddésben részesíteni.⁷⁴

1847. július 10-én jelentette Vajda Ignác erdélyi tábori főlelkész a haditanácsnak, hogy az Erdélyben állomásozó 41. és 63. sereged görög katolikus káplánjai nem rendelkeznek tábori kápolnákkal, illetve rutén nyelvű liturgikus könyvekkel. A tábori püspökség a szükséges egyházi kellékek beszerzése érdekében az erdélyi főhadparancsnoksághoz fordult.⁷⁵

⁷⁰ ÖStA KA HKR AF Geschäftsakten Kt. 120. 1848:150.

⁷¹ ÖStA KA AF Sonderreiche d.) Regiments-Seelsorge IR. 61: Verordnungs-Protocoll 1839–1861. 98. ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 121. 1847:1109.

⁷² ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 139. 1859:1421. Bojtor szerint egyébként 1859-ben is ugyanaz volt a helyzet.

⁷³ ÖStA KA AF Sonderreiche d.) Regiments-Seelsorge IR. 47: Verordnungsbuch 1842–1868. 80.

⁷⁴ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 117. 1846:208., 352., Kt. 118. 1846:496.

⁷⁵ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 121. 1847:782.

Misekönyvről, illetve szertartáskönyvről a tábori püspökség gondoskodott, a többi liturgikus könyvet az érintett káplánoknak kellett beszerezni.⁷⁶

Az 1848-as események erdélyi vonatkozásai szempontjából fontos előrebocsátanunk, hogy még 1847-ben Fiuméből Erdélybe rendelték az 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezredet. Vajda Ignác erdélyi tábori főpap jelentéseiből, amelyeket negyedévente küldött a tábori püspökségnek az anyakönyvi kivonatok másolataival együtt, nem sokat lehet kihámozni a forradalom eseményeivel kapcsolatban. A jelentés minden évnegyedben ugyanazokat a mondatokat tartalmazta: a szentmiséket a fennálló előírások szerint valamennyi csapattestnél megtartották, és az erkölcsösség mindenütt példás. Az 1848. április 1-jén, illetve július 1-jén kelt jelentései is tartalmazták ezeket a korábbi években is rendszeresen felbukkanó sorokat. 1848. október 1-jén azonban már csak kommentár nélkül küldte be az anyakönyvi kivonatok, a csapatok erkölcsiségéről immáron nem ejtett szót.⁷⁷

Az erdélyi főlelkészség személyi állománya, más szuperiorátusokhoz hasonlóan, nem volt egységes a forradalom és a polgári átalakulás megítélésével kapcsolatban. Farczádi Mihály, egykori erdélyi egyházmegyei lelkész, akit 1846. november 12-én neveztek ki az 51. sorgyalogezredhez tábori papnak, a honvédség oldalára állt. Átállásának pikantériáját növeli, hogy miután ezrede a szabadságharc ellen fordult, ő maga egész oltárszerelvényével egyetemben állt át a magyar hadsereg oldalára. Bem altábornagy 1848. december 29-én nevezte ki az erdélyi hadsereghez tábori lelkésznek. Az osztrák hatóságok a lázadás leverését követően megpróbálták kézre keríteni, de nem jártak sikerrel. Farczádi ekkoriban álneven Talpason húzta meg magát, és mint házitanító kereste kenyerét.⁷⁸

Ennél is nagyobb veszteséget jelentett Vajda Ignác átállása a magyarok oldalára 1849 márciusában. 1848 őszén ugyan az erdélyi tábori főlelkész – a nagyszebeni helyőrséggel együtt – a cs. kir. csapatok mellé állt, de azt követően, hogy a honvédek bevették Nagyszebent (1849. március 11.), megmaradt állásában, csak éppen a magyar hadseregben szolgált tovább. Amikor az orosz csapatok visszafoglalták Nagyszebent (1849. július 21.), Kolozsvárra menekült, ahol viszont a császári hatóságok letartóztatták.⁷⁹ Az erdélyi osztrák katonai hatóságok tisztában voltak szerepével, így az erdélyi tábori főlelkészi posztot már 1849-ben ideiglenesen Anton Hubaschekkel, az első román határőrezred tábori lelkészével töltötték be.⁸⁰ Vajda ugyan szerette volna megtartani a hivatalát, arra hivatkozva, hogy szóbeli parancsra maradt Nagyszebenben, de arra mégsem hivatkozhatott, hogy a magyar hadseregben teljesítendő szolgálatra kapott feletteseitől utasítást, így a vizsgálatot követően az uralkodó 1851. június 9-én jóváhagyta a lázadó főpap eltávolítását a tábori lelkészek közül.⁸¹

A császári oldalon harcoló hadlelkészek közül Erdélyben különösen a 63. soredet tábori lelkésze, a zloczow-i születésű Peter Gesiorowski érdemelte ki előjárói elismerését. Őt 1848 novemberében vezényelték Nagyszebenbe, ahol egyedül látta el a helyőrség és a katonai kórház lelki gondozását. Nem volt tekintettel felekezeti különbségekre, noha a betegek és sebesültek száma olyan nagy volt, hogy már csak a padlóra leszórt szalmára tudták őket lefektetni. Mintegy 12 000, többségében tifuszban és kolerában szenvedő katonának

⁷⁶ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 123. 1848:482.

⁷⁷ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 122. 1848:311., Kt. 123. 1848:580., 903.

⁷⁸ Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. (METEM Könyvek 23.) Budapest, 1999. (a továbbiakban: Zakar 1999.) 129.

⁷⁹ ÖStA KA HKR AF Protocollum. Rescriptorum Consilii Excelsi Aulae Bellici. III. k. 319. Zakar 1999. 160.

⁸⁰ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 126. 1850:21. A tábori püspökség viszont csak 1849. szeptember 15-én jelentette, hogy Vajda 1849. január 1-je óta megszakította velük a hivatalos levelezést. ÖStA KA AF Journal 1847–1849. 13. k. 125.

⁸¹ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 129. 1851:392, 707.

szolgáltatta ki a halottak szentségét. Vigasztalta őket szenvedéseik során és sokukat ő kísérelte el az utolsó útjukra is. Amikor a magyarok bevették Nagyszeben, fogságba esett, de folytatta a kórházban hátrahagyott 1460 osztrák katona gondozását, annak ellenére, hogy mint született lengyelt, a lengyel légió katonái átállásra csábították. A vár bevétele során két kápolnát mentett meg a pusztulástól, a hozzá tartozó felszerelési tárgyakkal és anyakönyvekkel együtt. Mikor a város ismét a szövetségesek kezére került, ugyanolyan önfeláldozóan támogatta a magyar szabadságharc elleni erőket, mint az osztrák csapatok egyetlen tábori papja.⁸² Meg is kapta a tábori papok számára rendszeresített kitüntetés, a (pro) „piis meritis” körirattal ellátott arany lelkészi érdemkeresztet.⁸³

Az 1850-es, illetve az 1860-as évek erdélyi tábori főlelkészei meglehetősen különböző egyházmegyékből kezdtek meg papi hivatásuk gyakorlását.⁸⁴ Feltűnő viszont, hogy az öt tábori lelkész közül hárman az 1848-as itáliai hadjáratban alapozták meg karrierjüket. Bobrovsky András a milánói helyőrség lelkészeként, Augustin Landt a 18., Gustav Turinšky pedig a 21. seregre lelkészeként érdemelte ki előjárói elismerését.⁸⁵

A szabadságharcot követően újjászervezett erdélyi szuperiorátus az 1850-es években, a krími háború (1853–1856) időszakában élte a fénykorát. Az Osztrák Császárság ebben az időszakban a fegyveres semlegesség álláspontjára helyezkedve, jelentős haderőt vont össze Erdélyben, majd 1854-ben be is vonultak katonái a Dunai Fejedelemségbe. Mindez természetesen a tábori főlelkészség feladatait is megszorította, s ezzel együtt személyi állományát is megnövelte. A szabadságharcot követő átszervezés után 9, a krími-háború idején viszont már csak 5 ezred tábori lelkészeit prezentálták Erdélyből. Nehézséget ekkor csak a megfelelő ortodox káplánok felkutatása okozott, ezeket alkalomadtán magyarországi egyházmegyékből pótolták.⁸⁶ Az újonnan kinevezett erdélyi tábori főlelkészt a 3. hadsereg parancsnoksága mellé osztották be oly módon, hogy továbbra is ellátta a területileg illetékes főlelkészség irányítását is.⁸⁷

A személyi állomány is jelentős mértékben bővült. 1855-ben hat seregre állomásozott a nagyfejedelemségben, továbbá négy katonai kórház is működött (Gyulafehérváron, Nagyszebenben, Kolozsvárott és Medgyesen), s valamennyiben szolgáltak kórházi lelkészek is. Ugyanebben az időszakban a Dunai Fejedelemségek területén is tábori kórházakat szerveztek, így Bukarestben, Craiovában, Iaşiban, Focşaniban és Ploieşti-ben is teljesítették szolgálatot tábori lelkészek.⁸⁸

Az 1859-es itáliai háború tapasztalatai alapján az uralkodó 1860. április 26-án kelt pápánsággal 12 protestáns lelkészi állást létesített a katonai közigazgatás központi állomáshelyein. Így 1–1 református, illetve evangélikus tábori lelkészi állást Bécsben (Alsó-, és Felső-Ausztria, Salzburg, Stájerország, Horvátország és Szlavónia részére), Veronában (Lombard-Velencei Királyság (!), Karinthia, Krajna, Tirol, a Tengermellék és Dalmácia számára), Budán (Magyarország ellátására), Lembergben (Galícia és Bukovina területére), Prágában (Csehország, Morvaország és Szilézia területére kiterjedő hatáskörrel) és Nagyszebenben (Erdély, a Bánság és a Szerb Vajdaság területére).⁸⁹ Ez a megoldás ugyan látványos volt, de nem elég rugalmas, és nem alkalmazkodott a hadsereg igényeihez sem. 1866-ban például Erdélyben összesen 330 evangélikus katona állomásozott – meglehetősen szét-

⁸² ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 127. 1850:1060.

⁸³ Bielik 1901. 314.

⁸⁴ Az erdélyi tábori főlelkészek névsorát az 1. számú függelékben tettük közzé.

⁸⁵ Bielik 1901. 310–332.

⁸⁶ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 131. 1853:306.

⁸⁷ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 133. 1854:1064., 1256.

⁸⁸ ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 135. 1856:958.

⁸⁹ Gröger – Ham – Sammer 2001. 46–47.

szórva különböző helyőrségekben –, akiknek lelki gondozását a helyi lelkészek jobban el tudták látni, mint a Nagyszebenben szolgálatot teljesítő evangélikus tábori lelkész.⁹⁰

Ebben az időszakban újabb ezredekhez helyeztek el görög katolikus, illetve ortodox ezredkáplánokat, így többek között unitus papokat a 46. és az 50. erdélyi kiegészítésű ezredet is. 1858-tól kezdve a hadsereg főparancsnokságának rendelete szerint azokat az ezredeket, ahol az ortodox vallású legénység létszáma körülbelül 1000 fő volt, egy ortodox tábori lelkésszel is ellátták.⁹¹

Az 1860-as évek nagy leépítési hulláma az erdélyi főlelkészséget nem érte el: 1866-ban még mindig kilenc tábori lelkész állomásozott Erdélyben.⁹² A kiegyezéssel együtt járó haderőreform viszont az erdélyi főlelkészség sorsát is megpecsételte. Egy 1869. január 3-án kelt uralkodói rendelet megszüntette az ezredplébánia-rendszert és feloszlatta a még fennálló tábori főlelkészségeket, így az erdélyit is. Az aktív és a tartalékos állományt szétválasztották és a feloszlott főlelkészségek és ezredplébániák helyét az ún. katonai plébániák vették át.⁹³

Az erdélyi katonai egyházkerület története egyszerre jelentkezik olyan sajátosságokkal, amelyek a monarchia valamennyi tartományában megfigyelhetőek voltak, és olyanokkal, amelyek speciális, helyi vonásoknak tekinthetőek. Előbbi kategóriába sorolható például a főlelkészség megszervezését kísérő joghatósági viták sorozata, a tábori főpapok kiválasztásának rendszere (a jezsuita rend feloszlásáig jezsuiták, majd szekularizált papok, illetve ferencesek, végül egyházmegyés papok), illetve az a tény, hogy háborús helyzetben jelentősen megnőtt a szuperiorátus alá tartozó tábori lelkészek száma. Utóbbi vonatkozásban a prezentációs jog elvállalásával kapcsolatos ellenállás, a vegyes házasságokkal kapcsolatos vita, a prezentálandó lelkészek felekezeti sokszínűsége, valamint a főlelkészség perifériális helyzete említhető. A perifériális helyzet nehezebbé tette a központi adminisztráció akaratainak végrehajtását, amint ezt a prezentációval kapcsolatos vita, illetve a Vajda Ignác elmozdítására tett reformkori kísérlet is megmutatta. Ugyanakkor a vizsgált időszakban az erdélyi katonai egyházkerületben többnyire érvényesült a központi adminisztráció akarata.

⁹⁰ Nagyszebenben egyébként ekkor 37 (!) evangélikus vallású katona állomásozott. ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 147. 1866:355.

⁹¹ Gröger – Ham – Sammer 2001. 65.

⁹² ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 147. 1866:113.

⁹³ Bielik 1901. 204–205.

FÜGGELÉK

I. táblázat

Az erdélyi katonai egyházkerület táborigazgatói 1750–1868⁹⁴

kinevezés (év)	név	hadlelkési szolgálata előtt
1750	Gallob, Josef	jezsuita szerzetes
1763	Pettauer, Anton	jezsuita szerzetes
1773	Lechmann, Josef	jezsuita szerzetes
1780	Mudrak, Johann	szekularizált szerzetes
1792	Fiedler, Josef	szekularizált szerzetes
1796	Franz, Wenzeslaw	ferences szerzetes
1801	Novák Péter	ferences szerzetes
1816	Hohheiser, Johann	egyházmegyés pap
1823	Hazucha, Johann	leitmeritzi r. k. püspökség
1831	Hönig, Wenzeslaw	egyházmegyés pap
1839	Vajda Ignác	ferences szerzetes (1840. május 8-án szekularizált)
1851	Bobrowszky András	besztercebányai r. k. püspökség
1856	Landt, Augustin	olmützi r. k. püspökség
1857	Gradowski, Winzenz	przemisli r. k. püspökség
1861	Sterbeczky Kamil	esztergomi r. k. érsekség
1866	Turinšky, Gustav ⁹⁵	prágai r. k. érsekség

⁹⁴ ÖStA KA Personalien. Schematismus der Militärgeistlichkeit. Sp. 4/1. I. k. 235, Grundbuch der Militär-Geistlichkeit II. k. 113–114.

⁹⁵ A sematizmus itt – tévesen – August Landt nevét adja meg, ez azonban az ügyiratok tükrében tévedés. ÖStA KA Personalien. Schematismus der Militärgeistlichkeit. Sp. 4/1. I. k. 235, Grundbuch der Militär-Geistlichkeit II. k. 114, vö.: ÖStA KA AF Geschäftsakten Kt. 147. 1866:355.

2. táblázat

A 31. sorszámú tábori lelkészei 1753–1868⁹⁶

kinevezés (év)	név	hadlelkészi szolgálata előtt
1753	Dalmata, Franz	tanár
1758	Milakovics Gábor	pálos szerzetes
1771	Grossinger János	jezsuita szerzetes
1780	Bors Dániel	pálos szerzetes
1796	Horváth Domokos	ferences szerzetes
1806	Szul Jakab	ferences szerzetes
1807	Harrabai, Peregrinus	minorita szerzetes
1810	Jankovics János	rozsnyói r. k. püspökség
1813	Karabetz, Ignaz	erdélyi ortodox pap ⁹⁷
1819	Vajda Ignác	ferences szerzetes
1831	Korkes, Samuel	erdélyi ortodox püspökség
1837	Titius, Pius	minorita szerzetes
1847	Belik, Philip	minorita szerzetes
1850	Popovich, Sabbas	erdélyi ortodox püspökség ⁹⁸
1854	Mishevich, Valentin	ferences szerzetes
1857	Szupkay János	szatmári r.k. püspökség ⁹⁹

⁹⁶ A nem katolikus vallású tábori lelkészeket az egyházmegyes rovatban jelöltük meg. ÖstA KA Personalien. Schematismus der Militärgeistlichkeit Sp. 4/1. I. k. 54, Grundbuch der Militär-Geistlichkeit II. k. 30.

⁹⁷ Nem tudtuk meghatározni, melyik egyházmegyből érkezett, legvalószínűbb az erdélyi ortodox egyházmegye. Karabetz 1826. december 2-án nyugdíjazták.

⁹⁸ 1869. február 1-jén I. osztályú tábori lelkésszé nevezték ki a zágrábi katonai plébániai kerülethez.

⁹⁹ 1869. március 1-jei hatállyal elbocsátották.

3. táblázat
Az 51. sorszred tábori lelkészei 1752–1868¹⁰⁰

kinevezés (év)	név	hadlelkészi szolgálata előtt
1752	Orbanick, Lucian	ferences szerzetes
1765	Radl, Ignaz	ferences szerzetes
1790	Kranz Simon	ferences szerzetes
1798	Szekér Aloysius	cisztercita szerzetes
1811	Hohenecker Benedek	ferences szerzetes
1812	Borbély Hugolin	ferences szerzetes
1813	Ganovich, Nikolaus	erdélyi ortodox püspökség
1816	Janoi, August Theodor	erdélyi ortodox pap
1830	Ganovich, Nikolaus (!)	erdélyi ortodox püspökség
1831	Popp, Basil	erdélyi ortodox püspökség
1832	Farkas Károly	erdélyi r. k. püspökség
1836	Hubatschek, Adam	erdélyi r. k. püspökség
1841	Stärcher, Joseph	erdélyi r. k. püspökség
1846	Farczádi Mihály	erdélyi r. k. püspökség
1850	Thollo, Rudolf	ferences szerzetes
1852	Görözdös Flórián	ferences szerzetes
1853	Mezey János	aradi ortodox püspökség
1853	Papp, Andreas de Liviu	görög katolikus pap ¹⁰¹
1854	Araranyasi, Johann	görög katolikus pap ¹⁰²
1860	Berschnik, Mariann Franz	ferences szerzetes
1860	Antal, Romuald Mathias	?

¹⁰⁰ ÖstA KA Personalien Schematismus der Militärgeistlichkeit Sp. 4/1. I. k. 83–84, Grundbuch der Militär-Geistlichkeit II. k. 48.

¹⁰¹ A két pap lényegében állást cserélt, Mezey Jánost áthelyezték a 46. sorszredhez, a görög katolikus Papp pedig onnan érkezett az 51. sorszredhez.

¹⁰² 1869. február 1-jei hatállyal kinevezték a brünni katonai plébániához I. osztályú káplánnak.

4. táblázat

A 2. huszárezred tábori lelkészei 1753–1868¹⁰³

kinevezés (év)	név	hadlelkészi szolgálata előtt
1753	Verebély Simon	ferences szerzetes
1767	Földössy Vince	pálos szerzetes
1776	Révéczi Lajos	pálos szerzetes
1786	Novák Péter	ferences szerzetes
1801	Takáts Anaklét	minorita szerzetes
1806	Kraft, Chrysogonus	ferences szerzetes
1818	Zakos, Joseph	erdélyi r. k. püspökség
1832	Fantsaly, Martin	erdélyi r. k. püspökség
1838	Joachimstadt Konstantin	piarista szerzetes ¹⁰⁴
1850	Peidl, Higinus	ferences szerzetes
1853	Jakab Gergely	erdélyi r. k. püspökség
1854	Kiss Lajos	ferences szerzetes
1863	Chrenko, Hyppolit	kapucinus szerzetes
1868	Zsugán János	nagyváradai r. k. püspökség ¹⁰⁵

¹⁰³ ÖstA KA Personalien Schematismus der Militärgeistlichkeit Sp. 4/1. I. k.157, Grundbuch der Militär-Geistlichkeit II. k. 83.

¹⁰⁴ Joachimstadt Konstantin ezredével együtt 1848-ban a magyar szabadságharc mellé állt, ezért 1849 decemberében a pesti cs. kir. hadbíróóság megfosztotta állásától. Zakar 1999. 159.

¹⁰⁵ 1869. március 1-jén elbocsátották a hadseregtől.

ZAKAR, PÉTER

The history of the Transylvanian chief army chaplaincy (1750–1868)

The religious and military reforms introduced by the Hapsburgs' enlightened absolutism included the division of the Empire into districts with regard to the spiritual care of the military forces. The Superiority of Transylvania was organized relatively early, in 1750, and dissolved in 1868. The paper uses mostly archival sources to trace the history of this military district. The Transylvanian ordinaries, regarding it as an infringement of their own jurisdiction, initially protested against its establishment. The imp. & roy. War Council at Court issued a decree on February 15, 1777 to have the military chapels of the empire surveyed, and the results provide a comprehensive picture of the state of the chapels in Transylvania as well.

The Transylvanian Superiority, throughout its existence, the years of the Crimean War excepted, was the smallest military diocese of the Monarchy, with 5–6 army chaplains serving under the direction of the Transylvanian chief army chaplain. The Transylvanian bishops, along with those in Hungary, resisted the reform of the auxiliary system of the army ministry introduced early in the 19th century, but after a long struggle, were obliged to assume the right of presentation.

The colourful religious composition of Transylvania made religious policy with regard to non-Catholic soldiers especially significant. The paper describes the development of the religious lives of Protestant, Orthodox, and Greek Catholic troops in the territory of the Transylvanian Superiority. During the reign of Maria Theresa Protestant ministers were banned even from military hospitals. The decrees of Joseph II provided for the free practice of religion, and by the turn of the 18–19th centuries the decree of tolerance was enforced among the army units stationed in Transylvania. Since Transylvanian laws provided more favourable treatment to Protestants than did the decree of tolerance, the army chaplains tried to make use of the possibilities inherent in the differences.

After the revolutions of 1848, in which several army chaplains had taken active parts, the monarch, with his letters-patent of April 26, 1860, established 12 posts for Protestant army chaplains at the central garrisons of the military administration. This move was in accordance with the principle of religious equality, but adjusted deficiently to the special needs of the army. The army reform after the Compromise of 1867 abolished military districts. The peripheral position of the Transylvanian military district within the Empire made easier the job of officials resisting the central administration, but the latter could have its will prevail in most cases.